

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.4.13>
УДК 821.512.154-13.07

СКАЗАННЯ ПРО МИСЛИВЦЯ КОДЖОДЖАША Киргизький народний епос

Художній віршований переклад українською мовою:

Володимир Нарозя

Українське товариство Киргизької Республіки «Берегиня», Киргизстан

Науковий коментар:

Микола Васьків

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Ісаакяна, 18, Київ, 01135, Україна

 <https://orcid.org/0000-0003-3909-1213>

mykola.vaskiv@knu.ua

Право дав живому хто

Знищувати все живе?

Сказання про мисливця Коджджаша. Пісня 11

Чи ж то жити із народом —

В спокою, в достатку жить?

Жить з народом треба гордо,

Для народу треба жить!

Сказання про мисливця Коджджаша. Пісня 12

Для двобою треба сили,

Перемогу треба взяти,

То крокуй, що б не робили

Вороги твої затяті!

Сказання про мисливця Коджджаша. Пісня 13

ПІСНЯ ПЕРША

Про сина Карипбая мисливця Коджджаша, із роду китай

ПІСНЯ ДРУГА

Про дочку Каракоджо, названу Зулайкою

ПІСНЯ ТРЕТЯ

Про те, як здійснювалося й не здійснювалося бажання Зулайки

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Про те, як Зулайка чекала Коджджаша, а Коджджаш чекав Зулайку

ПІСНЯ П'ЯТА

Про те, як не сподобався Зулайці Коджджаш

ПІСНЯ ШОСТА

Про те, як і на весіллі Акбаран (рушниця) знадобився Коджджашу

ПІСНЯ СЬОМА

Про те, як їхав і приїхав Коджджаш із Зулайкою на землю китаїв
і як він почав забувати про своє мисливське ремесло

ПІСНЯ ВОСЬМА

Про дивовижний сон, що наснився мисливцеві Коджджашу

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Про страшний сон сірої кози Сур-ечкі

ПІСНЯ ДЕСЯТА

Зустріч Коджджаша із сірою козою

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА *Клятва Коджджаша, клятва Сур-ечкі*

Чи ж наравду це було?..
Сталось у горах диво,
Людську мову вчув Коджо —
Сур-ечкі заговорила:
«Ти чого до нас прийшов,
У безлюддя гір безкрає?
...Як вода, убитих кров
По камінню протікає».

В неї очі запалали,
Здибилася шерсть на ній,
На чотири ока стали —
Слухає Коджо її.
«Я твоя рогата мати¹,
Посивіла Кайберен,
Залишилась без дитяток —
Всіх забрала люта смерть!
Ти чого до нас прийшов?
Ми не кликали тебе!
Право дав живому хто
Знищувати все живе?
Не суджу я, а благаю:
Алабаш іще живий,
Ранений лиш — жити має
Чоловік мій дорогий.
Ти його не добивай,
Він і так не може встати,
Сліз моїх не проливай,
Я прошу тебе як мати!
Він старий, слабкий і тихий,
Ти його не добивай,
Наодинці в горах диких
Неньку ти не залишай.
Коджджаше, ти один лиш
В батька син і цим щасливий,
І в кози є цап один лиш —
Алабаш, як голуб, сивий.
Вгомонися, Коджджаше,
Поступися, Коджджаше,
Виконай моє прохання,
Зла провідцю, Коджджаше.
Буду вдячна нескінченно
І тебе благословлю,
Як те зробиш, що прошу,
Із копитця Кайберена
Молочка тобі наллю!»

Круторога Сур-ечкі,
Тонкорога Сур-ечкі,
Вп'ялась в очі Коджджашу,
Не відходить Сур-ечкі.

Чи ж наравду це було?..
Кров застигла у Коджо,
Ну, а потім закипіла,

І сказав козі він сміло:
«Козо, бачу я, яка ти!
Ясно все, що тут казати:
Цапа ти собі візьмеш,
А сама куди підеш?
Ми з тобою — вороги,
З двох залишиться один!
Роги лиш одні у тебе,
Постріл лиш один у мене.
Ти гадаєш, що сильніша
Й не страшні тобі вовки,
Набирайся сил побільше —
Ось стою я — проковтни!»

«Що ж, — сказала Сур-ечкі,
Звузивши зіниці сині, —
Цапа віддаси мені
Й від нудьги тоді не згинеш.
Віри у добро не ймеш ти!..
Що стара я — зважиш це ти?..
Втім як влучний ти стрілець,
Дичину нараз уб'єш!
Я на білу скелю стану,
Зроблюсь ціллю, в очі гляну,
Застрели мене, мисливче,
А то я тебе достану!
Алабаш — моє страждання,
Алабаш — моє бажання,
Цапа віддавай, мисливче,
Бо діждешся покарання!
Я прошу смиренно й слізно,
Поступись, бо буде пізно,
Й за все зло тоді, мисливче,
Ти страшну заплатиш ціну!»

Відповів стрілець вогнисто:
«Я отой, що бив архарів,
Був пожежено і вихром,
Уникав стрімких обвалів.
Я зі скель валив ведмедів,
Чорно-бурих, рудих, сивих,
Їх тьму-тьменну я підстрелив.
Бив завжди з одного разу,
Не втрачав даремно часу!
Козо, зла і дурнувата,
Не віддам тобі я цапа!
Ти хоробра, а я сильний,
Мудра ти, а я розумний,
Хочеш виміряти сили —
Я стріляю, встань на схилі».

Стукнула коза копитом,
Мов із золота відлитим,
Встала, голову піднявши,
Каменем у камінь вбитим.
Постріл! — А коза стоїть...
Постріл! — А коза глядить...
Полум'я в її очах —

Пелехами шерсть димить...
Постріл! — А коза на скелі,
Рогами вчепившись в небо,
Нерухома й уціліла,
Як стояла, й так стоїть.
Коджджаш, немов заклиний,
Очманілий та затятий.
Скільки не стріляв би — марно,
Як не заряджав би — марно,
Врешті кулі закінчились,
Час він витратив надармо!
Нерухома Сур-ечкі,
Уціліла Сур-ечкі,
Перед ним в димку на скелі,
Як в серпанку, — Сур-ечкі!
«Бач, яка!» — завівсь мисливець,
І зі зла вчинив жакливе:
Голову відрізав цапу
І, вар'ят² мов, став сміятись.

Голову піднявши сиву,
Підійшла коза поволі:
«Хай», — як вистачило сил їй
Щось казати тій потворі?
«Я добра тобі бажала,
Та добра не дочекалась,
То приймай мою відплату —
На двобій готова стати.
Час, Коджо, готуйсь до бою,
Поквитаюсь я з тобою,
Грізну клятву маєш дати.
Як тебе просила сіра³,
Ти в її не вірив сили,
Сльози лити сіру змусив
І просити марно змусив.
Гірко їй одній лишатись,
По землі поневірятись
Безпритульною вдовою
Із побитою ногою.
Не чекай, Коджо, на милість,
Прийде мста на зло і дикість!
Пройде люта зима,
І тоді-то я сама
Стану над твоїм шляхом
Тінню сірою ізнов,
Перетнуся з табунами,
Гарцювати з кіньми стану,
І ув'яжеться за мною
Кінь красивий табуновий.
А тоді й мене злови,
А тоді вже і стріляй,
А тоді й убий в бою
Матір сивую свою!
В горах білий сніг розтане,
Бурий сніг в полях розтане,

¹ За однією з народних легенд, коза Кайберен — прамати киргизів.

² *Вар'ят* (укр. діал.) — божевільна, неса-
мовита людина.

³ Тут: Сур-ечкі.

Повінню розпухне *сай*⁴.
Сірая коза кульгава,
Посивіла і поважна,
Я тоді сюди прийду,
І *айгіра*⁵ заманю,
Коджоджаша *Ербатира*
За собою поведу.
Будеш ти, як я, блукати,
Кревні сльози проливати
Над життям твоїм паршивим,
Над гробком без домовини.
Серед темряви і тліну,
Вже по неживому тілу
Та й процокотять копита,
Чи не цапа, що убив ти?
Ріжки й ніжки Алабаша
З'їсть рідня велика ваша,
А козі одній — як бути?
Хворій і старій — як бути?
Я скажу: "Прощайте, гори,
Полонини і роздоли",
Вмить хмариною розтану,
От тоді й мене не стане.
А тим часом я клянуся:
Ні на крок не відступлюся
Я від тебе, аж допоки
Гори вік твій не вкоротять.
Лід над горами розтане,
Зашумлять птахи крильми,
Ріки сповняться сльозами
Від твоєї Зулайки!» —
Так сказала Сур-ечкі.

Хоч мисливець був відважним,
Непокірним і безстрашним,
Та нахабство випирало —
Відповів козі зухвало:
«Слухай добре, сива козо,
Надто балакуча козо,

Силою ти не хизуйся,
Збіса гордовита козо.
Ще ніколи зроду-віку,
Ти не з'їла чоловіка⁶.
Я ж, народ щоб годувати,
Маю бити вас, рогатих.
Нащо з глузду ти збиваєш? —
Не зіб'єш, не залякаєш!
Цапа ти собі прохала,
Смертю ти мене лякала —
Алабаша я прирізав,
А не ти мене поклала.
Спробуй лиш пришкандибати,
Сива козо, і побачиш:
Без коня тебе спіймаю,
А не ти мене заманиш.
Прийде горе — подолаю...
Буде бій — звершу звиятно.
Щоб мені не докоряли,
Відступитися не маю».
Стукнула коза копитом,
Встала, голову піднявши,
Каменем у камінь вбитим,
І проговорила клятву
Хриплим голосом сердитим:
«В тій порі, як зійде сніг
І коли розтане лід,
Як кульгавою до тебе
Не прийду я, от тоді
Хай гора впаде на мене,
І, куди б я не сховалась, —
Рухне синій купол неба,
Зрушаться нехай в провалля
Межигір'їв плоскі землі.
Як від слова відступлю я,
Падаллю нехай згнию я!
Слово клятви гір твердіш,
Смерть твоя, мисливче, в ній!» —
Так клянеться Сур-ечкі.

Каже вслід герой відкрито;
«У бою смерть — для *джигіта*,
Хто би стати зміг до бою
Із кульгавою козою?..
...Прийдеться — куди діватись?
Як сніги почнуть сповзати,
Ти прийдеш до мене, сіра,
Ледве-ледь пришкандибаєш.
Обійдусь без кінських сил я,
Й хай рушниця спочиває.
Я з тобою, козо сива,
Впораюся і шульгою!
Слово клятви, скель твердіше,
Не розійдеться зі мною.
Зрадити йому не зміг би —
Довелося б жити з ганьбою.
Хай про мене всі говорять,
Хай докором допікають!
А якщо я слову зраджу,
Хай на голову мені
Знак ганьби страшний —
штанці —
Привселюдно надівають,
Що належать Зулайці!⁹» —
Так клянеться Коджоджаш.

Сур-ечкі на дибки встала,
«Будь що буде!» — відказала
І копитцями змахнула,
Ніби руки простягнула,
Чорним каменем Кунгею,
Сірим димом на прощання
Заклубилась над землею
І згубилась в тумані.

...Клятва видно, що тверда.
Та чи збудеться вона?..

ПІСНЯ ДВНАДЦЯТА Про те, як Сур-ечкі прийшла до Коджоджаша

Восени пожовкле листя
Хоч-не-хоч дуби втрачають,
А коли зима притисне —
Сніг на гіллі колихають.
У людей свої прикмети:
Восени прийшов з ловитви —
Взимку в юрті гарно й тепло,
Повно м'яса — можна жити.
Зиму перейшли *китаї*
Безтурботно і безбідно.
...Вирнули пташині зграї
Понад долом пишноквітним.
Люди юрти розібрали,
Нарядилися в обнови

І з теплом відкочували
На пахучії *джайлоо*⁷.
Якось-то — було чи ні?
В горах ранок зажеврів,
Зорі — неба ліхтарі —
Згаснули за пасмом гір.
Вчувши гук пташиних зграй,
Встав на ноги Карипбай,
*Омовіння*⁸ учинив,
Чисту хустку розстелив,
На схід сонця, як годиться,

На колінах помолився...
Враз, шугнувши над обривом
Димом з вогняним відливом,
Почало щось наближатись,
Озираючись, хитатись,
Мружачись, у все вдивлятиись,
В щось нове перевертатись:
Перш з'явилась голова,
А за нею вся коза.
Встала проти Карипбая
Сірая коза кульгава,
Звично скубає травичку
Й навскіс дивиться сердито.
Що вчинилось, *бай* не знає,
Він табунщикам гукає:

⁴ *Сай* — русло річки.

⁵ *Айгір* — огир, жеребець.

⁶ Тут: людина.

⁷ *Джайлоо* — полонина, літнє пасовище в горах.

⁸ *Омовіння* — частина священного ритуалу намазу.

⁹ Народна приговорка до клятви.

«Коней нашвидку сідлайте,
Сірюю козу впіймайте!
А впіймаєте — Каїпу¹⁰
Сірюю козу віддайте!»

Вмить табунщики зібрались
Та й за сірюю погнались.
Кричучи за нею гнались,
Тільки, скільки б не кричали,
Тільки, скільки б не скакали —
Сірюю козу кульгаву
Не здогнали, не спіймали,
Тож Каїпу не віддали.
Тут і там коза з'являлась
І борідкою махала,
І ногою шкутильгала,
Зазиваючи, зникала
І, немов мара, розтала.
Заявилася під вечір
Поблизу отар овечих,
Їх настрашивши, розбила,
На урвистий схил загнала
Й пастушків наполошила.
Пастушки за нею бігли,
Все дарма — не наздогнали,
І ні з чим вертались звідти.

Підійшла коза кульгава
До юртини Коджоджаша.
Коджоджаш сидить, не знає,
Нащо брешуть так собаки
І доріжкою чому
Жіночки до нього йдуть.
«Гей, мисливче, як справунки?
Кажуть, що весна прийшла,
Час дістати обладунки,
Дичина сама прийшла.
Тільки зловите її,
Лиш підстрелите її,
З сіллю й борошном *баштангу*¹¹
Ми наваримо тоді».
Тут він, юрти повств відкривши,
Чи побачив — не побачив,
Вистрілив, та запізнився —
Відвернулася рогата.
Головою похитавши,
Відійшла коза подальше,
На горбочку задрімала
Так, немов когось чекала.
Доли-гори тут високі,
А терени їх широкі,
Цілі дні і цілі ночі
З юрти білої мисливця
Сур-ечкі не зводить очі.

Про смертельну суперечку
Коджоджаш не забував.

Зулайці, як другу, чесно
Все про клятву розказав:
«Зулайко, моє серденько,
Що робить мені, як бути?
Треба в гори йти швиденько,
Клятву ніяк оминуть.
Клятва, знай, міцніш за скелю,
Й від вогню вона міцніш,
Зачекалася на мене
На горбочку Сур-ечкі.
Тож тебе лишити мушу,
Доки не пройду вершини,
Я повірити всіх змушу,
Що понад усе людина,
І ніхто їй, заповзятій,
Не посміє щось сказати.
...Треба в гори Коджоджашу,
Треба в гори — вже на часі.
Ти, моя тендітна серно,
Кароока ти моя,
Умовлятимеш, напевно,
Щоб не йшов у гори я.
Ти розумниця, я знаю,
І відважна, й мудра ти.
З чим залишитися маю,
Як від клятви відійти?
Я піду, є в мене сили,
Я од всіх сильніш на світі,
Втім прошу тебе похилих
Батька й матір пожаліти.
Чи призначено вернутись,
Чи загинути в борні?
Чи призначено всміхнутись
Знов, кохана, тобі?
Серце туга зажувала,
Голова — мов у вогні...
Зачекалася кульгава
На горбочку кам'янім.
Ти лисицею рудою
Сяла, Зулайко, мені,
Ти дружиною й сестрою
Стала, Зулайко, мені.
Дай-но руку на прощання,
Притулися до грудей
І в тяжке випробування
З Богом проведи мене!»

Каже сумно Зулайка:
«Ти, стригунчику, лоша,
Нетямуще жереб'я,
Ти в Карипа, у вітця
Не одне хіба дитя?
І у матері Бійкеч —
Не один синочок теж?
То кому ж, як не тобі,
Помагати треба їм.
Стригунця ти молодого
За скакуна не приймай,
Почерез порожнє слово —
Долю з вітром не пускай.
Хто б додумавсь до такого,

Бздуру в голові зігрів —
Рідних кидати прожогом,
Заприсягшись тій козі?
Все це проклятуці лови
І рушниці звабний постріл!
Як поцілив у *джамби* ти,
Моє серце вщент розбив ти.
Твоя пристрасть гірш від смерті,
Від кохання мук страшніш,
То почуй мене нарешті,
Пристрасть подолай скоріш.
Чом тобі не жити з людиною,
Чом тобі не бути, як всі?
Нащо в гори, мов відлюдник,
Йдеш по вранішній росі?
В себе ти всмоктав свист кулі
Й небезпеку звідусюди,
Ти начеб вогнистий вугіль
Кидаєш мені на груди.
Ти береш його по жмені
Й спалюєш життя усім.
...Постривай, послаб реміні,
Як ще мила я тобі!
А коза? Лишень примара,
Дмухнеш — і розтане дим.
...Постривай, чекає зрада
За тим маревом пустим.
Як народ свій кинеш, милий,
Жалю лиш душі завдаш,
Й от тоді вже, без могили,
Без горбочка й домовини
Підеш в засвіти завчас,
Й от тоді мені без вістки
Не дізнатись, де ти дівся,
Як прожив останні днини
І чи мужньо ти загинув.
...Постривай, мій любий друже,
Непокірний і відлюдний,
Не гонися за козою.
Залишайсь, прошу, зі мною!»

Дармо Зулайка просила:
Коджоджаш не слухав слів.
Дармо Зулайка молила:
Коджоджаш не бачив сліз.
«Слово клятви, — він сказав, —
Криця, вилита з вогню!»
І в похід приготував.
Зброю шестинарізну.
Серед гір знайшов хлопчину
Й припровадив до аїлу,
Сарткошчу-хлопчина встав
І, нахмурившись, сказав:
«Коджоджаше, старший брате,
Я тобі чужий чи свій?
Коджоджаше, старший брате,
Як все ж свій — приймай тоді.
Я в дорозі допоможу,
Завжди буду при тобі,
Як побачу щось негоже —
Не дам статися біді!»

¹⁰ *Каїп* — покровитель диких жуйних тварин, скорочене від Кайберен.

¹¹ *Баштанга* — страва, яку готують на дівич-вечорі.

Коджоджаш в одвіт сказав:
«Ти, хлопчиську, підростай
І батьків оберігай,
Вдвічі краще у біді
Цим поможеш ти мені.
Скоро виростеш джигітом
З серцем сильним і відкритим,
Будеш другом всій родині,
І мені, й моїй дружині».
Батько й мати сльози лили —
Не послунав Коджоджаш,
Друзі й родичі просили —
Не послунав Коджоджаш!
Він сказав їм: «Не зостанусь!
В боягузи запишусь,
Як від битви заховаюсь
І від клятви відступлюсь.
З неоліття сам ходив я
Із рушницею в руках.
Видно, що на світ з'явивсь я
Кайберенам всім на страх.
Чи ж то жити із народом:
В спокою, в достатку жить?
Жить з народом треба гордо,
Для народу треба жить!
Зрів я на чотири ока,
Думав: краще б не прийшла,
А прийшла — на ноги скочив —
Не страшна мені коза.
Шлях гірський лякає часто,
Шкода і життя, й дружину,
Та в крутій дорозі щастя

Нею до кінця ітиму.
Задля честі суперечку
У двобою порішу,
Через скелі велетенські
Й повні ріки перейду.
Я зловлю козу кульгаву,
І в казан вам покладу,
І звершу двобій на славу!
Ви ж шануйте Зулайку,
Хоча й з розумом сама,
Бережіть її, прошу,
Щоб не плакала вона».

Зулайка його руками
Молодими обхопила,
Рясно вмилася сльозами
Й шлях йому загородила.
А Коджо з землі дружину
Підійняв, немов дитину,
Сильно до грудей притиснув:
«Прощавай, — сказав, — єдина!»
А жура, немов пожежа,
У його душі палає,
І на батьківських теренах
Щастя він усім бажає:
«Прощавай, народе рідний,
Побажай мені вернутись,
Смерть приходить без повістки —
Вдома чи на ловах бути.
Люди йдуть в дорогу дальню
Й залишаються живими,
Інші ж смерть приймають наглу

В рідній батьківській *юртині*.
Прощавай, мій Караколе,
Квітни, сильним будь, живи,
Хай твої *джайлоо* й доли
Будуть вільними завжди!»
Йшло за ним людей багато,
Спомагали на прощання,
Проводжав мисливця натовп
На важке випробування.

А за рученьку тримала
Й поруч бігла Зулайка!
З-під вій сльози випадали
На траву весняним градом,
Ручаями бризкотіли,
Серце тануло снігами,
Обіймала, цілувала,
«Мій єдиний!» — шепотіла.
Як востаннє, обійнялись
І, вже мовчки, попрощались,
А під скелею гіркою,
Над зеленою водою
Сур-ечкі лежить кульгава
На каменю й головою,
Дивлячись на шлях, хитає.

Доли-гори тут високі,
А терени їх широкі,
Ручаї всяк перескочить...
Бачить сіра — на тім боці
Близконули чийсь очі...

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА Про те, як гнався Коджоджаш за Сур-ечкі

Сур-ечкі, мов поле, сіра,
Непохитна, як гора.
Де ж її кульгавість ділась?
Хитрою коза була.
Тонкорога Сур-ечкі,
Прудконога Сур-ечкі,
Наче чвара¹², поскакала
Вздовж відноги Сур-ечкі.
Та безстрашний Коджоджаш,
Відчайдушний Коджоджаш,
Добродушний і відкритий,
Лютий в гніві Коджоджаш
Звиклим був до бур і бід,
До поразок і звияг.
За козою гнався він:
Знався добре на слідах.
Кроком велетня ішов,
Чи гора, чи діл — ішов,
Чи ріка, чи бір — ішов,
Схилом, ковзавши, ішов,
Без привалу він ішов,
Не зморившись, він ішов,

Під дощами він ішов,
Зрошуючи міць, ішов,
Під зірками він ішов,
Дух гартуючи, ішов!

Глибочезними снігами,
Вмерзлими льодовиками,
Височезними горами,
Панівними стрімчаками
Йшов мисливець дні і ночі.
Темрява темнила очі,
Білизна сліпила очі...
...Йшов мисливець дні і ночі:
Крізь стрімкі й могутні кручі,
Крізь чагарники колючі,
Через урвища темнючі,
Через прохолодні луки,
Дубняком під листопадом,
Горами під снігопадом,
Крізь обриви і провали,
Крізь завали небувалі,
Крізь грайливі водоспади,
Кременисті перекази,
Голі і скелясті скати,

Проти вітру, проти бурі,
Крізь громадини похмурі
Йшов мисливець дні і ночі,
Не робився шлях коротшим.

Сур-ечкі, мов знавісніла,
Десь то тут, то там мигтіла,
Зазивала, пропадала,
Козячий слід, ледь помітний,
За собою залишала.
Слідом йшов Коджо суворо,
Забираючись у гори.
А в душі в зустрічнім вітрі
Жар пекучий розгорався.
А в кози по шерсті сірій
Дим вогнисто клуботався.
Наче поруч... Ні, не поруч!
Знов по кам'яних громадах
Треба вперто йти угору,
Треба перти, треба гнати,
Ноги деручи до крові,
Понад хмарами йти треба,
Доторкаючись до неба.
Шлях важкий — нема й стежинки,

¹² Тут: буря.

А трудніш всього — зупинка!
Встанеш — над тобою скелі
Скалять зуби навіжені,
Сходять з гуркотом обвали,
Небо шкірою рябою
Знавісніло нависає,
Ніби тигр, стає до бою,
Нападе — лиш зупинися.
Зупинивсь — настала тиша,
Ніби ти — малий листочок,
А вона — як ліс, велика,
Ніби ти — лише димочок,
Щезнеш — сліду не залишиш.

Для двобою треба сили,
Перемогу треба взяти,
То ж крокуй, що б не робили
Вороги твої затяті.
Тільки вічний рух невинний
Прокладе шлях до вершини!
Подолає той лиш ціль ту,
Хто прямує проти вітру!

Кажуть, наче Коджоджаша
Зустрічали на Кашгарі,
Там, де озеро, як чаша,
Й скелі — роги мов архара.
Кажуть, наче слід мандрики
То щезав, то появлявся
Серед гір камінно-диких,
На ушаруваннях сланцю.
Видно, що цей нещасливець
У злощасний день родився!
Крізь потоки йти бурхливі
Й через гори він рішився.
А коза все миготала,
Немов блискавка скакала.
Він твердив: «Схоплю тебе», —
І шугав чимдуж вперед.

А вона ізнов блищала,
Із обмерзлого каміння
Іскри-бризки висікала,
Край потоків білопінних,
Як веселка, вигравала.
Ніби й вже схопити можна,
Руку тягнеш — та нема,
Й знову йди непереможцем
По козячих тих слідах,
Ще повзи по каменюках
За суперником летючим,
За видінням-сновидінням,
За рогатим миготінням.
Через скелі й стромовини,
Через води та вершини,
Через гори Ала-Тоо,
Водоспади і бистрини
Йшов безстрашний Коджоджаш.
Крізь гранатову¹³ рівнину

Чорно-сірого Кочкору,
Через Ат-Басан вершину
І Нарина косогори.
Через ріки, через гори,
Через снігові затори,
Через доли неозорі
Йшов відважний Коджоджаш.
Йшов Чаримом і Челеком,
Йшов шляхом гірським далеким,
А коза все миготіла,
Пролітала димом сірим.
Гналися одне за одним,
Раз у раз, за колом коло,
То підтюпцем, то стрибками
Ці два дива над горами.
Над горою кам'яною
Ці два дива, тільки двоє.
Над рікою степовою
Ці два дива, знову двоє!

А коза підупадала
Й рух щоразу сповільняла,
Раз за разом за уступом,
Причаївшись, спочивала.
Коджоджаш за нею гнався,
Свіжих сил знов набирався.
Він на каменю пекучим,
Як залізо, гартувався.
Від засмаги в нього тіло,
Ніби лита мідь, блищало,
Блиском віддавав залізним
Акбаран шестинарізний.
Курява за ним вставала,
А земля іскрить, здавалось.
Сукня на плечах зотліла,
Чарики пороздирались.
Перейшов Кетмень-Тюбе він
І в Алайській був долині,
На таких стояв він скелях,
Де ніхто б не встояв нині.
Переходив трясовиння,
Де і лебідь не сідав,
Скрізь був, де від сотворіння¹⁴
І Всевишній не бував.

Бачив рік гірських початок
І льодовиків світіння,
Рух незримий скель рогатих
І джерел гірських кипіння.
Бачив гір ліси соснові,
Трави й квіти медоборні,
Бачив скелі бурштинові
Й гори різнокольорові.
І щасливий, і нещасний,
Він побачив світ прекрасний,
Чорний — ніччю, днями — ясний,
Світ прихований, злощасний.
Він міркує: «Все ж не дарма
Мчусь як вітер я бураний,

На кін голову поклавши
І життя заради слави,
Залишивши неньку й батька,
Й Зулайку на Божу ласку,
Щоб спіймать козу кульгаву.
Зараз же її схоплю я,
Сіре чудище провчу я».

Руки витягне — чортма! —
Й сліду від кози нема;
Слід знайде — й немає сліду,
Світло вбачить — вже й по світлу!
Він летить Сари-Ункурором,
Крізь відроги темно-бурі,
Через закрути Ак-Саю,
Де тіщина крейдяна є.
Він летить Узюн-Кунгеєм —
Камінь там синіший неба.
Горами Сари-Булака,
Де дзвінких джерел багато
І кричать улари різко
Серед сонячного блиску —
За козою він так гнався,
Хто уздрів би — здивувався.

Вздовж ріки ішов Лейлеком¹⁵,
Де гніздилися лелеки.
У Кизил-Кия долині
Бачив зграї журавлині.
Швидко навскоси пройшов
Сари-Бель і Карачок.
Плаєм, де проходив як¹⁶,
Перетнув Кара-Кияк.
Ось і Сари-Бель — круті
Влоговини золоті.
Сяють камені пред ним
Сяйвом золота живим.
Скільки золота — диви!
Хочеш — жменями бери!
Та йому той скарб для чого —
Є силеча сил у нього.
Здичавілий, одержимий,
Гнаний пристрастю страшною,
Поспішає по стежині
За кошлатою козою.
Побік чутно вже стриб лиха,
Він 'дним диханням з ним диха.
Озирається козиця,
Бачить він її зіниці,
І хавчить коза, як буря...
Обіч на Алма-Конгурі,
Мов із золота, з рогами,
З виточеними ногами.
Круторогі і смагляві,
На хребті стоять архари.

¹⁵ Тут: у Киргизстані є Лейлекський район (Лейлек району), назва якого співзвучна з українською назвою роду птахів із родини лелекових.

¹⁶ Як — довгошерстий бик, що трапляється переважно в Центральній Азії.

¹³ Тут: кольору крові.

¹⁴ Тут: від сотворіння землі.

Саме час згадати звичку:
З кроком стрільнути з рушниці,
Вивірити Акбарана
І поцілити в архара.
Він ледь придивився — промах.
Тіпнув головою — промах...
І ще в путь важку й прекрасну —
За козою, за нещастям...
А коза занепадала,
Дихання її збивалось,
Вірити переставала,
Без надії залишалась.
«Від мисливця я загину», —
Думка сили забирала.
Мчалася по Шамишкалу,
Кизилчанському провалу,
Там, де мармурові східці
Навперейми йшли обвалу.
А як пробігав мисливець
По вершинах Мазар-Саю,
Говорив: «Бач, не втекла ти,
Кóзо, від Коджо, кульгава!
Зараз я тебе спіймаю
І руками обхоплю,
Сіру шкуру розпластаю
Й м'ясо людям віднесу.
Занемігши від погоні,
Дичавіючи поволі,
Від кози я не залишу
І печіночки вороні.
Скільки рік і гір пройшов я,
Простір весь земний пройшов я!
Повела коза лукава,
Свій залишив Каракол я.
Там дружину я залишив,
Батька й неньку там залишив,
Ніг розтріскались підошви,
Нелегка мені ця ноша.
Весь Талас в сльозах залишив.
Моя юності бездомна,
Де ти, де ти ходиш-бродиш?..
Важчою стає дорога,
Ноги вже від неї зводить.
Чи здійсниться, чи то ні
Те омріяне бажання?
Чи сміятимусь, чи ні?
Чи минуть поневір'яння?
Чи під рука з рукою
По дорозі з Зулайкою?..»
Думав думу, сумував він,
Із собою міркував він,
Самітний, відлюдкуватий,
Вічний мандрівник затятий.
Тільки-но він засумує,
Веселіш коза тупцює,
Знов копитцями каміння
Вже поодаль б'є сумлінно.

Ось і скелі Капка-Таш,
Темні та червоні враз,
Крізь їх кам'яні ворота

Йде похмуро Кодждожащ.
Кок-Мойнок, Чат-Карагай —
В шпилькових деревах край,
Солов'їв веселих спів,
Щебет-свист пташиних зграй.
Чим скоріш мисливця крок,
Тим кози чутніший скок.
Кодждожащ козу кульгаву
В Манка-Бель загнав, до яру,
А вона ізнов скакнула,
Кулею мов, промайнула,
Тааргаром і Корумом
Перебігши, драпонула.
Всі Талаські доли й верхи
Знов облазив Кодждожащ,
Чон-Кошоя, Уч-Чурека
Гребнем лазив Кодждожащ.
Опустившись у пониззя
Кара-Чок і Шолпилдак,
Геть забув про Акбарана
Й клятву тим зберіг отак.
Стрибонувши в сідловину,
Ані мертва, ні жива,
За Джелькекську рівнину
Припустилася коза.
Озирнулась, захиталась,
Захлинулась, розгубилась.
Подумки собі сказала:
«В пастку я таки попала!
Все, мисливцеві досталась!»
Той рішив: «Туди в долину
Зажену козу я сиву.
Там її наздожену я,
Захоплю і освіжую!»

Чим скоріш мисливця крок,
Тим кози чутніший скок.
Кодждожащ не новачок,
У ловитві знає товк.
Мукачі, Калбу, Бешташ
Пробігає Кодждожащ,
А коза іде міжгір'ям,
Огинає Талди-таш.
Обігнула, зупинилась
Біля джерела Талди,
Муравою підкріпилась,
Напилась з ключа води.
Озирнулась — не лишилось
Непроторених шляхів,
Гори-доли всі сходили —
Перейти ще б хтось зумів?
Пустка навкруги, лиш двоє —
Лиш мисливець і коза,
Синє небо над скалою
Й синя, мов з небес, вода.
Під брунотною скалою,
Де Талас-ріка текла,
Близ ріки стояли двоє,
Доля в них важка була.
Сур-ечкі пішла водою,
Бродом річку перейшла.

А попереду Кенкола
Рясно квітнули поля.
Білі юрти вирізнялись
Серед щедрої долини,
Край без бідних і багатих
Був зеленим і щасливим.
Сірим димом з жовтизною,
Сірим з вогняним відливом
Промела коза Кенколом,
Краєм тихим, серцю милим.
Пролетіла і пропала,
Наче й зовсім не бувала.

Там, на кам'янім підніжжі,
В травах, зеленіш атласу,
Для таласців і приїжджих
Височить *гумбез*¹⁷ Манаса.
Кажуть, в цеглі мавзолею
Шерсть корів є й диких кіз,
І варили, кажуть, цеглу
(Щоб міцною бути їй)
В цапів салі, в казані.
Арка мавзолею прямо
Сонцю дивиться у вічі,
Мавзолей понад горами
Височіє крізь сторіччя.
Розписами сяйно грає,
Золотом горять вони,
Щоб Манаса пам'ятали
Краю рідного сини.

Тонкорога Сур-ечкі,
Прудконога Сур-ечкі.
Хтозна, де би їй подітись,
Де дорóга Сур-ечкі?
Крейдяним горбом летить,
По камінню ковза вниз,
А слідком Сари-Булаком
Догори Коджо спішить.
Камені, немовби квіти,
Небувалої краси.
А на каменях потоки
Швидкоплинної води.
Над потоками архари
Вклякнули на крутизні,
Яро-руді, не примари,
Блискотять в височині.
Кок-Дунаном голубиним
Знову вниз коза біжить,
По бистринах, по долинах,
Слід у слід Коджо спішить.
Ось і поле... Полю рада,
Вскач пустилась під укіс,
Вгледівши козяче стадо,
Замішалась серед кіз.
Кіз багато, та такої,
Щоб як Сур-ечкі була,
Не було й бодай одної,
Й знов Коджо її погнав.

¹⁷ *Гумбез* — мавзолей.

На шляху ізнову річка,
Більш глибока, не гірська,
Гусям і качкам потіха,
То якраз для них вода.
Ось фортеця Тагаймата,
Що садами так багата,
Де гуляють кобилиці
Й забавляються лошата.
А коза ізнов майнула
І кудись-то завернула:
Десь неподалік Таласа
Наша сіра віднайшлася.

Чим скоріш мисливця крок,
Тим кози чутніший скок.

За плечем у Коджоджаша
В Акбарана є *кошок*.
«В тій долині я спіймаю, —
Міркував, — козу кульгаву.
В чорній кам'яній долині
Шлях мій завершиться нині!»

Був безстрашним Коджоджаш,
Був відважним Коджоджаш,

Загартованим, як криця,
Вернидубом¹⁹ — у боях.

Слово клятви, він сказав,
Не розійдеться зі мною,
Слово клятви, він сказав,
Скель твердіш, сильніше грому.

Він спускається в тіснину,
У Талаську долину.
Що на нього тут чекає,
Що під силу *Ербатуру*?..

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА Про те, як Зулайка шукала Коджоджаша

Круглолиця Зулайка,
Кароока Зулайка,
Щічки-ружі Зулайка,
Вродою всіх осявала,
Діамант мов, Зулайка.
Вродою всіх осявала —
Коджоджаша дочекалась.
Коджоджаша проводжала —
Коси плачучи сплітала,
Каменем край скель стояла,
На дорогу споглядала,
Сумувала Зулайка.

Якось-то їй сон наснився:
В квітах діл перед очима.
Мов Таласька це долина?
Скелі з чотирьох сторін,
А вона — з коханим поруч,
Дивиться щасливо він,
І разом ідуть угору.
Як од сну вже відійшла,
Усміхнулась Зулайка,
І надумала в дорогу
Вирушити Зулайка:
«Чи згадає хтось мандрику,
Що блукає божим світом?..
Де затримався мисливець?
Чи ловитва йде щасливо?
Як із м'ясом — величають,
А пропав — і не згадають.
Рік минув — немає звістки,
Хай живим вернувся б звідти!
По його слідах піду я,
Верховинами піду я,
Хоч куди б зайшов далеко —
Друга милого знайду я».

Карипбай пита невістку:
«Чутно щось?» — «Немає звістки!
Що ж робить нам, батьку мій?
В гори підемо чи ні?»

«Скинути б літ половину,
То пішов би я за сином.

А так нині на що здатен?
Лиш на старість нарікати».

«В путь іти мені дозвольте,
І прошу, благословіть,
І на пошук Коджоджаша
Зулайку Ви відпустіть!»

«Жінка, бачу, ти розумна,
Донька в мене ти одна лиш,
Мого сина не забула,
Йти в дорогу намір маєш.
Потихеньку-помаленьку
Ти весь край наш обійди
І хорошу вість, рідненька,
Нам про сина принеси!»

Розгубився Карипбай,
І заплакав Карипбай,
Плаче і невістку гладить,
Як дитину, Карипбай:
«Кепські справи, доню, в нас,
Рід *китаїв* — двадцять ватр,
Помогти ж в лиху годину
Жоден не прийшов з родини.
Сарткошчу ще замалий,
Він в походах не бував,
В горах не знайде сліди,
Як би довго не шукав.
Ти лиш в горі допомгла,
В тебе серце є й душа,
Чорного не одягла
І на розшуки пішла.
В путь тебе благословляю
І *ак джол*¹⁸ тобі бажаю.
Щоб здійснились сподівання,
Від душі тобі бажаю!»

Після щедрих побажань
Зулайка мов підросла,
В білу юрту без вагань
Білим місяцем ввійшла.

В нелегкий шлях готувалась,
В чоловіче зодягалась,
В *чарики* узувши ноги,
Нищечком собі всміхалась,
Коси чорні підбрала,
На зашийку зав'язала,
З лиса *тубетей*²⁰ оділа,
І ще кращою зробилась.
Стала юнаком пригожим,
На мисливця дуже схожим.
Взявши посох, як в блукальця,
На шлях вийшла, попрощавшись.

Долами низин ішла,
Горами вершин ішла,
Крізь тіснини сирі йшла,
Через пінні броди йшла,
Йшла вона, не сумувала,
Милого сліди шукала
І сама собі в дорозі
Стиха словом помагала:
«Він далеко, знати б, де він,
Та потрібен, як дощ з неба.
Землю всю за ним пройду я,
Як далеко би не був він.
Хай би лиш коханий мій
Був на просторі земнім».

День і ніч вона іде,
Не під силу їй — іде,
І нема того, хто б їй тут
Допоміг, — однак іде.
День і ніч, без відпочинку
Бігла легко, мов хмаринка,
Як багаття, що палає,
Світло й іскри розсипає.
Всі вершини огляділа,
Сильно схудла, засмагліла.
І, страждаючи душею,
Наодинці помужніла.
В Ала-Тоо нема дороги,

¹⁸ *Ак джол* (ак жол) — світла дорога. У киргизів — побажання щасливої дороги.

¹⁹ Тут: богатирем.

²⁰ *Лисичий тубетей* — головний убір мисливця із хутра лиса.

Кам'янисті гір відроги.
Як вона пересувала
Здерті до кровіці ноги?
Скільки з неї сил й терпіння
Доля видерла злощасна,
Скільки стійкості й горіння
Має жінка ця прекрасна!
Де мисливець? Хто розкаже?
Хто дорогу їй покаже?..
Чи ж то звір він нерозумний,
Щоб ховатись за камінням?
Чи ж то хлопець він безглуздий,
Щоб йти горами безцільно?
В нього є своя робота
І таємна є турбота.
Зулайка все ж тямовита,
Зна, пощо йому ловитва.
Найсильнішим хоче бути,
Поступитись йому годі!
Щоб так жити, як же мусить
Край він свій любити в собі?
Чи ж дружина кожна зможе
Зрозуміти чоловіка?..
Чи ж дружина кожна зможе
Слід у слід йти з чоловіком?..
Чи ж дружина кожна годна
З Зулайки узяти приклад?..
Як їй бути? Зголодніла,
Пожовтіла і змарніла,
Від засмаги загрубіла,
Від нічних вітрів оглухла,
Часом плакала нечутно,
Тільки вітер плач той слухав:
«Юності я не спізнала,
Мало у житті щастило,
Квітка долі поламалась!..
Ах, куди тебе, мисливцю,
Завела коза кульгава?
Мій помічнику, без тебе
По землі одна ступаю.
В ліжку я вже рік без тебе,
Як у лід, одна лягаю.
Боязно одній в дорозі,
Ледве-ледь ступають нозі.
Над самотньою, одною
Не прокряче й чорний ворон.
Тільки шлях та шлях далекий,
Тільки гори, тільки гори...»

Зулайка і знемагала,
І стогнала у цей час,
По чагарниках блукала,
Ночувала у цей час.
Шкіра щік її квітучих
Луцилася у цей час.
В горах диких позабутих
Сумувала у цей час!
День у день і крок за кроком
Зір втрачала у цей час.
Сльози немалі горохом
Розсипала у цей час.
Через скелі, через гори,
Крізь здичавілі розлоги,
Де не бродять, хоч і ярі,
Навіть чорнії архари,
Пробиралась Зулайка.
Через темні тіснини,
Крізь гірськії стромовини,
Де вода кипить, як племін,
Та летять вітри зі зворів,
Пробиралась Зулайка.
Через вибоїни, нетрі,
Крізь гущавини нестерпні,
Гори шкребучи шпилясті,
Беручи сліди козячі,
Пробиралась Зулайка.
Через чорний діл пустельний,
Де й травинки не росте в нім,
Де будь із давен донині
Не трафлялося людині,
Ночі йшла вона за днями,
З затверділими ступнями,
З огрубілими руками,
Сухотіла і мала
Жінка ця проста була.
Зулайкою називалась.
Хтозна-як поневірялась,
Витерпіла всі страждання,
Вибрана за вподобанням,
Серцем щирим, невдержимим,
Пожаданим — за дружину.
Перед гребнем перевалу
Несподівано втомлялась,
Сил не мала Зулайка.
І на камінь обгорілий,
Від вітрів і сонця білий,
Припадала Зулайка.

«Ой, як шкода, що без нього
День останній на порозі
Юного життя могого!
Не видати Коджоджаша,
Не видати Коджоджаша,
Важчає все більш дорога...
З милим серцем не живу я,
Верхогір'ями іду я.
Друга милого шукаю
І стаю все більш слабкою.
Де мисливець? Хто підкаже
І до нього плай покаже?
Коджоджаше! Зупинися,
На мій голос озовися.
Усміхнися Зулайці,
Руку любці дай своїй.
Батько твій в роках ридає,
І дружина знемагає,
Горами вона блукає.
Мандрівницю пожалій,
Поможи в дорозі їй!»

Гірко Зулайка ридала,
З розпачу лементувала,
Гори-скелі прокинала,
Друга зниклого шукала.
Верхи снігові Таласа
Врешті взріла і впізнала,
Верхи снігові Таласа
І велику котловину
Розгляділа Зулайка:
Там струмки чистіші алмазу
Горами біжать в долину,
Й ними повниться ріка;
Там сніги від сонця тануть
І прогалини зростають,
Білогрудії злітають
Ластівки під небеса;
Ясно небокрай синіє,
Трави рясно зеленіють...
Там знесилена й сумна
Тихо встала Зулайка.
...І уздріла Кододжаша
Біля спадини вона.

Доли-гори там високі,
А терени в них широкі,
Їх прозірчасті струмки —
Наче сльози Зулайки.

ПІСНЯ П'ЯТНАДЦЯТА Про те, як зустрілися Зулайка і Коджоджаш

Все приходить і відходить,
В цьому плін і суть життя;
Радість, зло, печаль, добро —
Ними сповнене воно.
Білий сніг і лід — в Таласі,
Чисті ручаї — в Таласі.
В серці сніжних скель — долина,
В зелен-травах — полонина.

Хто мигтить, мов навіжений,
Тінню сірою край скелі?
То коза втікає сіра
Від мисливця крутосхилом.
Хто летить над крутосхилом,
Наче коструб крутокрилий,
І от-от козу настигне?..
Це ж то він — Коджо нестримний.

Хто, понадивившись їх,
Сльози лле з очей своїх?
Це ж то Зулайка, й безсило
Біля скелі зупинилась.
«Коджоджаше, обернися,
Коджоджаше, озовися!
Бачу, ти ж бо — не примара.
На дружину подивися!

Скільки я доріг пройшла,
Скільки днів, ночей пройшла,
Й зрештою тебе, мій милий,
Мій єдиний, віднайшла!»

Коджоджаш призупинився,
Озирнувся, розгубився,
«Чи не сон це?» — зміркувавши,
Зчудувався-здивувався:
«Скільки гір пройшла за мною,
І долин пройшла одною!
Скільки сил знайшла в своєму
Серці жіночки слабкому?»
Знову здивілися двоє,
Стрілись, як рука з рукою,
Стрілись, як щока з щокою,
Рідні душі стрілись знову,
Друг із подругою — двоє,
З подругою дорогою.
Всадовилися удвох
На горбочку за струмком.
Хто би знав, у чому щастя?..
Неба сяйно-синій клаптик,
Що змайнув посеред зливи?..
Ока чорного зіниці,
У якій твій променистий
Лик відбився й миттю злинув?..
Вітер? Сонце? Рід? Земля? —
Щастя — це ж бо Зулайка!
Зулайка — вода
у пустелі безводній,
Зулайка — худа,
як лебідка голодна,
Як горіх, міцна,
Як трістя²¹, тонка,
Хоч до чого знадобиться
Головата мандрівниця —
Зулайка...

А докіль вони удвох,
Сур-ечкі від них тайком
За струмочком підкріпилась:
Скільки хтіла — їла й пила.
Гризла молоду травичку,
На людей дивилась хитро:
Відпочить, мовляв, ще дайте
І тоді козу долайте!
Зулайка сидить близенько,
Смирно, наче соловейко,
І *арман*²² свій Коджоджашу
Мовить голосом тихенько.
«Все, що можна, ти звершив,
Все погане пережив,
Ти не зрадив даній клятві —
Час вертатися в *аїл*.
Юні роки не втрачай,
Рід під корінь не рубай,
Зулайці, своїй дружині,
Болю більш не завдавай!»

Зулайка до нього тислась
І крізь сльози усміхалась,
Наче жайвір беззахисний,
Прихистку собі шукала.
Відповів мисливець строго:
«Всякому — своя дорога.
Сумувати нам, дружино,
Вже залишилось недовго.
Скоро відійдуть страждання,
Злигодні, поневіряння.
Межи Сур-ечкі та мною
Лікоть²³ відстані всього лиш.
Ми з козою клятву дали,
Скелі клятву ту чували.
Дуже близько час двобою —
Буде все, як ми сказали:
Голою візьму шульгою
Сірую козу кульгаву.
Мотузком козу пов'яжу
І в *аїл* її спроваджу.
Щось змінити я не годен,
І назад вертатись годі.
Ти не клич мене — не варто,
Слів не витрачай надармо.
Бач, допоки був з тобою,
Запаслась коза травою,
Запаслась коза водою.
Відпусти мене, дружино,
У гонитву за козою!»

Він схопився і чує: стиха
Стукотить коза копитом,
Шерсть її валує димом —
Сірим з вогняним відливом.

Засмутилась Зулайка,
Зажурилась Зулайка:
«Видко, що прийшла я марно», —
Загнівилась Зулайка.
Та подумавши: «Чи ж гарно —
Втримувати Коджоджаша?..
Постараюсь усміхнутись,
Так, гадаю, буде краще.
Що бажання, що хотіння?
Сила жінки — у терпінні».
Біль ховаючи, гойднулась,
Через силу усміхнулась,
І йому потисла руку
На прощання, на розпуку.
«Що ж, — сказала, — я пішла...
Бачиш, сліз не пролила!
Всякому — своя дорога.
Справи в кожного свої,
Хоч мисливця шлях суворий,
Та не зійде з нього він.
Може, й так, козу доженеш,
І додому знов повернеш.
Будь міцним в поневіряннях,
Без страху — в випробуваннях,
Будь здоров — даруй на слові...
Наостанок слово мовиш?»

До грудей її притисши,
Попрощався словом тихим:
«За крутих верхів'їв брили,
Де архари не ходили,
Де верткі льоди, як риби,
За потоки рік прекрасні —
Від душі тобі я вдячний!

За непрохідну дорогу,
За щодобову тривогу,
За омріяну підмогу,
За кохання переможне,
За не виплакані сльози,
За приховані загрози,
За негоди і морози,
За той усміх незрівнянний,
За весні гірські троянди —
Від душі тобі я вдячний!

Кривду не тримай на мене,
Вірна подруго моя!
Ти одна в житті моєму,
Ти обраниця моя!
Батьку передай: гаразд, мов,
З сином, мандрівна моя,
Вернуся у свій *аїл*, мов,
Я, красунечко моя!
Від кози я не відстану,
Не присяду, не втомлюся,
А споживу як дістану,
До *аїлу* повернуся.
Обійму тебе за плечі,
Голос твій почую знову...
Буде день, і буде вечір,
Стрінемось ізнов з тобою!..
Він сказав і відвернувся,
З рук коханої рвонувся
І погнався по сліду знову
Здобувати перемогу.
Постояла Зулайка,
Помовчала Зулайка
І назад у путь-дорогу,
Ніг не чуючи, пішла.

Доли-гори в них високі,
А терени їх широкі,
Там сердець двох таємниці
Скелями й вітрами скриті.
Скелям тим віки стояти,
А вітрам віки не спати.
Горам тим віки стояти,
А струмкам віки дзюрчати.
Там плямами в піднебесі
Пройде лиш хіба шалений,
А стежин там перехресних
Проторовано тьму-тьменну.

Чи важка, легка стежина,
Та веде ген-ген невинно.
Всякому — своя дорога,
А для неї сил не шкода.

²¹ *Трістя* (укр., діал.) — очерет.

²² *Арман* — заповітна мрія, невиконане бажання.

²³ Тут: лікоть — міра довжини (38–46 см).

ПІСНЯ ШІСТНАДЦЯТА

Про те, як зійшов Коджджаш на неприступну скелю Аблетим

Доли-гори в них високі,
А терени їх широкі.
Горами ведуть дороги,
Їх пройти не кожен годен.

І докіль шляхом зворотним
Пробиралась Зулайка,
То місцинам вже знайомим
Усміхалась Зулайка;
Утішала Карипбая:
«Син ваш, мов, живий-здоровий».
Сльози від людей ховала,
Як входила в рідні двори,
Не згиналась, випрямлялась,
З піднятою головою
Лебедицею здавалась,
Що панує над водою.
І коли вона приймала
З двадцяти юртин *китаїв*,
Оповідкою вражала
Їх — і де, і як бувала...
А коли це відбувалось —
Вздовж гори і вздовж ріки
Коджджаша привертала
За собою Сур-ечкі.
Верхоріччям Кумиш-Тага,
Не сповільнюючи кроку,
Йшла й манила Коджджаша,
Гадку маючи жорстоку.

Над зорею й небокраєм
Чорним каменем стальним,
Чорним дзеркалом блищала
Чи не скеля Аблетим?
Аблетим — вершина дивна,
Підступитись неможливо,
І лише коза кульгава
Хитрий хід до неї знала.
Коджджаш її в Таласі
Ледь за шию не зловив.
А тепер, мов у гарячці,
Мчить коза на Аблетим.
З каменю стриба на камінь,
Вище, ще і ще стрибок...
Коджджаш — услід стрибками
Пре у гору, до зірок!

Ось підйому половина,
Кара таш гладкий мигтить.
...Аблетима серцевина
Ніби затрусилась вмить.
І туман, густий і білий,
Зрушився з вершин і скель:
«Щось не те?...» Коджо хоч смілий,
Знав би — кинув шлях оцей.
Він повзе, з очей стирає,
Мов краплини сліз, туман...
І ніхто із нас не знає,

Як він повз і падав там.
Як на скелі пік залізши,
Наді світом на нім встав!

То ж вона, коза кульгава,
Навела густий туман,
Стрільцю темряву наслала,
Щоб він шлях один лиш мав.
Щоб над скелею піднявшись,
Там назавсиди зостався!
Потемнів туман білястий
І зробивсь іще щільніш.
А за ним — стриб! —

щось кошлате,
Й на *Кизил-Кунгей* стоїть.
Над гранатовим²⁴ камінням,
В Аблетим уперши очі
Й роги — у небес склепіння,
Встала сіра, наче сокіл.
Почала товкти суворо
Клятвене козяче слово:
«Ось він, гори всі сходивши,
Кайберенів підкосивши,
Винищивши їх потомство,
Цапа-батька їх убивши,
Ворог мій, ще до знайомства.
А тепер стоїть один
Він на скелі Аблетим...
Хай назад не хлинуть ріки
Й сонце не зіб'є землі,
Хай залишиться навіки
Він на скелі кам'яній!»

Враз туман заколихався
І розсіявся, як дим.
Коджджаш, не сподівавшись,
Зрить зі скелі Аблетим.
Озирнувся Коджджаш,
Розгубився Коджджаш!
Чорний камінь під ногою
Чорним дзеркалом блищав;
Злискотілою²⁵ стіною,
Достобіса крутизною
З верху до землі збігав.
Прірва — тут же, під ногою,
Небеса — над головою.
Коджджаш, як воронятко,
На тій скелі влаштувався.
А вже з іншої зрить скелі
Сур-ечкі, мов навіжена.

І сказав він, бідолашний,
До спробунків повсякчасний:
«Козо, ти лукава й зла,
Спір нечисто ти вела.

Застрелить тебе я міг би,
Ти б від мене не втекла.
Ти ж туману напустила,
На вершину заманила.
Хоч сиджу тут, як ворона,
Ти мене не поборолася.
Хоч мені вже й не вернутись,
З честю вже тобі не бути.
Хай над скелею один я,
Поміж небом і землею —
Аж допоки не загину,
Сміх лиш чутимеш від мене.
Посміюсь я над тобою,
Посміюсь над крутизною,
Посміюсь над висотою,
Гордо жив — загину гордо,
З піднятою головою!»

А коза в одвіт: «Прощайте,
Богу душу віддавайте,
Крукам станьте за поживу
В гості їх скоріш скликайте».
«Ме-е!» з криком заскакала,
Бородою замахала
І копитами по схилу
Здалеку зацокотала.
Закипів Коджо від гніву,
Акбаран миттєво скинув,
Розстрошив козі він ногу:
Вистрілом її настигнув.
Похитнулася коза,
Обернулася коза,
І копитом на мисливця
Замахнулася коза:
«Ач, мені пошкодив ногу,
Кість на пам'ять роздробив ти!..
Все ж за мною перемога,
І мене не переміг ти!
На цій скелі, знай, сконаєш
Ти приреченим, самотнім,
І кістки твої зотліють,
Під гірським засохнуть сонцем.
Буде твій народ в тривозі,
Потім прийде забуття,
Відіб'ють новітні грози
Пам'ять про Коджо-стрільця!
Та навіки воєдино
Будуть Коджджаша ймення
Й Аблетим — могутня скеля,
На якій мисливець згинув».
Як коза оце сказала,
Димом клуботіти стала
Сірим, з вогняним відливом,
І в ту ж мить кудись пропала.

Мертва тиша враз настала,
Зір червоних дивні саява
Попід скелею гойдались,

²⁴ Тут: кольору крові.

²⁵ *Злискотілий* (неол.) — гладка, мов відполірована, поверхня.

Ніби ватри в ніч палали.
Тиша навкруги така —
Кінця-краю їй нема,
Тільки в скронях кров ходила:
«Ти живи!» — мов говорила.

Вище скелі — блиск багрянний,
Під ногою — чорний камінь,
Чорний з блиском крижаним
Схил вершини Аблетим.

Вниз спуститись неможливо,
Вверх піднятись неможливо,
Крилець Бог не дав людині,
Видко, Кодждо жаш загине.
Та душа його крилата
Не поникне в час розплати,
Хай і є в заціпенінні
І у самотині клятій.
«Гордо жив —
загинь теж гордо» —

Так велить закон народу.
Славиться життям і смертю
Богатирська порода.

Доли-гори в них високі,
А терени їх широкі.
Кодждо жаш на вічній скелі,
Вічний, супротивно смерті.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

Про те, як рятували і не рятували Кодждо жаша китаї

Чорний камінь нерухомий,
Чорний камінь Аблетим.
Кодждо жаш — авжеж, не камінь.
Що в душі його, що з ним?

Сонце гасне, сліпить очі,
Зорі спопеляють ночі,
Очі лиш його не гаснуть,
День і ніч глядять щомоці.

А щорана — сонце сходить,
А щовечора — заходить,
Ходить день за днем по колу,
Й так життя-буття проходить,
Розтрощивши чашу неба,
Частокіл гір вбивши в землю.
Доле, що ти з ним зробила,
Кинувши його на скелю?..
Утішає тільки вітер,
Як несе повітря гріте,
Й чебрецем гір духмяніє
І гуляє по камінню.

Тьху, так ніби чути плач,
Стукання копит ускач.
Через гори, через ріки
Хто з людей женеться так?
Це старенький Карипбай,
Залишивши рідний край,
Переймається за сина,
І немарно, Карипбай...

Неосяжний, нерухомий
Аблетима камінь чорний
Упирається у небо
Гостряком своїм потворним.
Кодждо жаша на тій брилі
Вгледіти хіба змогли би
Хворі очі Карипбая?
Вік його там не знайшли би.
Батька сам Коджо помітив,
Здалеку коня примітив,
Крикнув: «Карипбай», — і відгук
З гір приніс Карипу вітер.
Встав Карип край Аблетима,
Зір його прикрило димом.

Чи ж не сам то чорний камінь
Голосом озвався сина?
Наче скеля загойдалась,
Наче небо відірвалось,
І, мов блискавка, надія
Серце батькове осяла.
«Де ти, сину мій єдиний?
Я тебе не бачу, сину...
Чи ж то ти, чи чорний камінь
Голос проронив безсилий?»
І знов чує він далекий
Голос тихий, напівмертвий:
«Я, мій батьку. Твій наступник,
Годувальник твій, заступник,
Я, загублений тобою,
Кіз і диких гір заручник!»

Упізнавши голос рідний,
Карипбай напружив зір свій,
Дивиться, а скраю глиби
Цяточка рухлива ніби.
Упізнаючи в ній сина,
Батенько сльози не втримав:
«Горе сина від мого
Набагато тяжче, видно!..
Ти літав, мов соколонько,
І у гори завжди линув,
Не боліла головонька.
Хто тобі поранив крила?
Хто без кулі в тебе вцілив,
Соколоньку білий,
Соколоньку білий?!
Ти скакуном був сердитим,
Не міг жити без ловитви,
Перешкод не мав ніколи.
Хто розбив тобі копита?
Хто з коня зробив шкапину,
Дитинчатко миле,
Дитинчатко миле!..
Серед гір тебе шукав я,
Відшукавши, не впізнав я.
Як без крил зійду на скелю,
Як зніму тебе я з неї?
Над тобою гірко плачу —
Більш тебе не вбачу,
Більш тебе не вбачу...»

Вп'ялися в Коджо, мов кліщі,
Батька сльози безутішні:
«Сивий батьку мій, не плач,
Хоч біда прийшла — не плач!
Я, вважай, козу настигнув,
Вже й схопив за хвіст. Не плач.
А вона із рук сковзнула,
Дмухнула й туман надула,
Скелю до небес жбурнула.
Тут під скелею — не плач!
Краще повертайсь додому,
Розкажи про все народу,
І зрихтуйте краще сходи
Ви до скелі тут. Не плач!»

Чорний камінь нерухомий,
Чорний камінь Аблетим.
Кодждо жаш, авжеж, не камінь —
Він живий, надія з ним.

Чути здалеку чийсь плач,
Стукання копит ускач.
Через гори, через ріки
Що за люди так спішать?
Чапраки коняк розшиті,
Гриви вітерцем завиті,
Наближаються до скелі
Чорноброві *ер-джигіти*.
Як під Аблетима встали,
Юрти вмиль порозставляли,
Вогнища ж під казанами
Молодиці влаштували.

Темрява вкриває гори
Й небокрай неозорі;
В ній зоря край Аблетима,
Чи позір Коджо з вершини?..
Зулайка глядить на небо.
Мала б крила — достеменно
До коханого злетіла б,
Принесла води і хліба!

Як зустрінешся з коханням,
Не все йтиме за бажанням,
Свій воно веде рахунок
За відмови і мовчання.

Ти за ним — воно втікає,
В небі соколом зникає,
Ти від нього — здоганяє
І, мов коструб, насідає.
Скажеш: «Що було — пройшло,
Наче літо відгуло...»
А воно все знову й знову
Зіркою в пільмі багріє.
...Хто не йшов з коханням поруч,
Той цього не зрозуміє.

Зулайці украй сутужно
Тут під скелею стояти
Та у безнадійній тузі
Коджоджаша споглядати.
...Ось вони й зустрілись врешті,
Ставши небом і землею,
Невеселі, нетутешні,
Без аїлу, без оселі.
Вперш без зустрічі стрічались,
Без прощання розлучались,
Поміж ними скеля встала
Й звидітися не давала.

Зулайка до неї каже:
«Доли-гори тут високі,
А терени їх широкі.
Чи тобі, мисливче, чутний
Мій слабенький голосочок?
Пожадань моїх не чув ти,
Непорушним був і гордим.
А тепер, як хоч, живи
На вершині Аблетим!
Хто тебе дістане з неї,
Хто підтримає на скелі?
І жалітися на долю
Будеш вітру — більш нікому!
Звиклись ми зі всім на світі,
Витримали й лихоліття,
Але зараз я зомліла
Й перед горем цим безсила.
Я багаттям, що палає,
Й полум'ям пекучим стала.
І розпеченим вугіллям,
Що на землю впало, стала.
Ліс сосновий під горою,
На горі — сосна одна...
Стала б жертвою твого
Жеребу сумного я!»

Темна нічка гори вкрила,
В темряві ріка блищить,

Вітер дмухнув з Аблетима,
З вітром слово вниз летить:
«Зулайко, ти не ридай,
Щось роби, допомагай!
На горі сосна одна,
Під горою ж сосен рай.
Вірубати ліс оцей,
Зулайко, навчи людей.
Як сосну до сосни скласти,
Як по двоє їх зв'язати...
Вийде гарною драбина,
Вишиною з Аблетима.
А як буде замала,
То кидайте горба.
А як буде знов малою,
Міст зробіть міцний, щоб встояв.
З допомогою родини
Переможемо Аблетима!»

Рано-вранці на зорі
Встали дружно рубачі.
Із сокирами й ножами
Геть-усі *китаї* встали;
Що й до чого, знали всі,
Й за роботу взялись всі:
І з підніжжя, вздовж гори,
Ліс рубати почали.
...В ті часи не мали пил —
Дерево валив топір²⁶.
Люди ліс густий рубали,
Сосни вікові рубали,
Жалю до дерев не мали,
Круглі стовбури стругали
І арканами в'язали.
...Все робилось без цвяхів,
Не було їх в ті часи.
Лиш аркан і лиш топір
Чудеса творить могли
У руках отих майстрів!

Як драбину змайстрували,
До вершини спрямували.
Білі стовбури скриплять,
А на них вузли тріщать.
Хоч була й драбина довга,
Йти по ній було не можна.
Хоч була й драбина знатна,
Та для справи — непридатна!
...Стали дружно землю рити,
Брили кам'яні носити,
Із піску, землі й каміння
Пагорок змогли створити.

Знов драбину ревно тягнуть
І ривком вверх піднімають.
Сосни гнуться і скриплять,
Ще й вузли на них тріщать.
Не було ніде до нині
Вищої за цю драбини.
Хоч була й драбина знатна,
Та для справи — непридатна!

Неприступний, страшнуватий
Чорний камінь Аблетим.
Коджоджаш, мов вороняток,
Знизу вигляда на нім.
Плаче Зулайка навзрид,
Сліз не стримує й Карип.
...Люди руку протягли,
Та чи вистачить руки?!
День минув, минула й ніч —
Що ж робити? В чому річ?
Чи ж то видумка людська
Все ж поступиться біді?..
Із драбиною — не вийшло,
Із горбиною — не вийшло,
Спосіб мав би бути інший,
Але й з ним також — не вийшло!
Люди в юрти повбігали,
Всі аркани познімали
І в один аркан з'єднали,
Й міцно-міцно зав'язали.
Люди на гору влізали
Догори аркан кидали,
Та хоч скільки б не кидали —
Коджоджаша не дістали.
Знову день і знову ніч,
Нічим допомогти в біді?..

Розпалили люди ватри,
Вздовж вершини мовчки сіли,
Вдячних слів *китаї* варті,
Хоч біду й не подоліли.
А що вдіяти з бідною,
Як в ній сила незборима?
То прийми її суворо,
Щоб біда не повторилась!

Вздовж вершини Аблетима —
Ані руху, ані слова,
Люди голови схилили,
Приголомшені бідною.

...Як із каменю споруди,
Вздовж вершини вклякли люди...

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА Смерть Коджоджаша

Неприступний, нерухомий
Чорний камінь Аблетим.
Важко бути нерухомим
На скеліні ще живим.

Скільки виходив вершин
Коджоджаш, Карипа син!

Й ось, у гір ланцюг закутий,
Він залишився один...
Гір роздолля — перед ним,
Рік потоки — перед ним,

²⁶ *Топір* (укр., діал.) — сокира з довгим держаком.

Вся родина, всі *кутаї*
Табораються! — перед ним.
Чує він людей мовчання,
Чує він важке зітхання...

Сивий Карипбай встає
І говорить на прощання:
«Бачиш, ми прикочували,
Як один на поміч встали,
Та зі скелі не дістали
Воронятко, Кодждоджаше!
Вершником ти був відважним,
І стрільцем ти був безстрашним,
А мене не поховав ти,
Мій синочку Кодждоджаше!
На важкім підйомі в гору,
Я в тобі лиш мав підпору,
В тебе брав я сили в горі,
Стригунцю мій Кодждоджаше!
На шляху із верховини
Ти підтримував, мій сину,
Ох, голубоньку єдиний,
Янголе мій Кодждоджаше!
Блиск в моїх очах єдиний,
Мною зрощений, мій сину,
Заарканений камінням,
Мій мисливче Кодждоджаше!
Сотні ти *куйків* вбивши,
Барсів, тигрів, левів звівши,
Чи й в нещасті ти таким ще
Є могутнім, Кодждоджаше? —
Ти заввишки був до неба,
Навіть сосни й навіть скелі
Меншими були від тебе.
Де ж ти зараз, Кодждоджаше?..
Як з життям ти розпрощався,
Видно, в пекло зготувався.
Пригадай тих, хто zostався,
Пригадай нас, Кодждоджаше!
Я помру — зміркуй, що буде?
Що із Зулайкою буде?
Із гуртами, господарством
Як самотній жінці буде?
На землі ми — ти на скелі,
Заповіт залиш нам з неї.
За поради будем вдячні
Й виконаєм, Кодждоджаше!
Міць єси в гірській породі,
Гордо жив — то згибни гордо,
І в піснях тебе народ твій
Не забуде, Кодждоджаше!»
Так сказав він, заридав він,
«Жереб'ятко!..» — закричав він,
На Кизил-Кунгей забіг він,
Без свідомості упав він
На замшілий зимний камінь,
Кодждоджаша неньо рідний.
Весь народ захвилювався,
Біля нього вмить зібрався.
...Звісно, що батькам нелегко,
Звісно, що старим нелегко;
Вчасно мати відійшла,

До біди не дожила!..

Дивлячись на батька, вперше
Кодждоджаш заплакав тут.
Сльози, начебто із серця,
По його щоках течуть:
«Батеньку, не плач, мій милий,
Сивочолий, сумовитий!
Певно, долю не змінити,
Скільки б не вкладали сил Ви.
Доручаю я народу
За своїм вітцем турботу,
У невзгодинах і в горі
Наш народ для нас підпора!
Зулайко, моя єдина,
Ти розумна й одержима,
Скоро будеш удовою,
Без Коджо, моя дружино.
Поміж нами — бач — стіна,
Плач, не плач — стоїть вона.
На землі ти — я на скелі,
Співрозмовнице моя.
До стрільби я був невтримний,
На дружину й не дивився...
Акбаран далекобійний —
Ось і все, чим я гордився.
Вдарив грім — сповзла лавина,
Відлетіли дні — не видно,
Чуєш, серця половино,
Камінь — я, а ти — перлина.
Перлом камінь пом'яни,
Шестимісячного сина
Ти під серцем збережи!»

Застогнала Зулайка,
Заридала Зулайка.
Шкода стало братову,
Й став казати Сарткошчу:
«Можна Вас мені спитати
В час лихий, мій старший брате:
Сарткошчу як існувати
Вже без Вас, мій старший брате?..
Ви згадали про дружину,
Про вітця, а я — чужинець?..
Чи ж то степом, як прибуду,
Маю плентатись безглуздо?
Може, краще геть піти,
Як ніхто не оцінив?
Може, хтось узбіч шляхів
Назове мене своїм?»

Промовляє Кодждоджаш:
«Що ж, таким є звичай наш:
Наперед дай старшим слово,
А пізніш хай менші мовлять.
Як би першим ти не встав,
Слово б у свій час тримав.
Я прошу, піклуйсь про батька,
Я прошу, підтримуй батька,
Бережи не так себе,
Як *джигіта* славу й честь.
Марно не кажи: піду

Світ за очі й не прийду —
До гнізда свого й лелеки
Повертаються здалека.
Молодечтвом не хизуйся,
Не будь впертим до безумства,
Щоб не видався Зулайці
Ти хлоп'ягою зеленим!
Смерті дивлячись в лице,
Віддаю тобі я все:
За дружину ти бери-но
Зулайку, мою дружину.
Ось і все звершив, сказав,
Все, чим дорожив, — віддав...
Чи ж для цього, мій народе,
Я у тебе сили брав?
Чи ж для цього зараз я
У біді сильніш від вас
І щоб кинутись зі скелі
Й вмерти не своєю смертю?..
Ні, я в гору йти родився,
У дорозі знадобився,
Щоб народ жив у добрі —
Треба встояти в борні
На цій скелі Кодждоджашу.
Так велять закони наші!»

А в аїлі здичавіла
Худобина заревіла,
І не їла, і не пила,
І недоена в ці днини.
Позабувши про турботи,
Не розходитьсь народ.
Молодиці плач розносять,
З ними й дітки — заодно.
А чоловіки мовчать
І під скелею стоять.
Парубки щось ніби знали
Й теж під скелею в ряд стали.
Закричав старий причинно:
«Кидайся зі скелі, сину!»
Неприступний, нерухомий
Чорний камінь Аблетим.
А хіба людина камінь,
Щоб суперничати з ним?
Не було ще зроду-віку
На землі такої долі,
Ні такого чоловіка,
Ні погибелі такої!

Тут, під скелею, стояла
Зулайка, його дружина,
З розплетеною косою
Й піднятими вверх очима.
Над землею тріпотіла
Чорним полум'ям вона,
Зірка небо збагровіла,
Й обізвалася Зулайка:
«Мій мисливче, подивися —
Світло кров'яне зорі,
Сосни, що велів валити,
Голі й мертві на землі;
Батько твій zostавсь без сил,

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

Про те, як ішли дні й у Зулайки народився син Молдоджаш

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА

**Про те, як Зулайка стала дружиною Сарткошчу,
а її син Молдоджаш зустрів у горах мисливців**

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

**Про те, як Молдоджаш увійшов до юрти Зулайки
й почув її розповідь про свого батька**

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

**Молдоджаш радиться з народом, отримує від Зулайки
рушницю Алмабаш і вирушає на пошуки скелі Аблетим**

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ

Про те, як Молдоджаш мандрував і почув голос гори Мискин

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

Зустріч Молдоджаша із сірою козою, довга дорога крутими горами

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

Про те, як зловив Молдоджаш Сур-ечкі й завів її на аблетимський камінь

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТА

**Про те, як прийшов Молдоджаш у гості до Сур-ечкі
й побачив казкову дівчину Аш-Айран**

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМА

**Про те, як Молдоджаш повернувся з молодою
дружиною на землю китаїв**

КОДЖОДЖАШ, МОЛДОДЖАШ І ЖИТТЯ ЛЮДСТВА

Науковий коментар до: Володимир Нарозі (Художній віршований переклад), Сказання про мисливця Коджоджаша. Киргизький героїчний епос [Рукопис]

Микола Васьків

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Ісаакяна, 18, Київ, 01135, Україна
 <https://orcid.org/0000-0003-3909-1213>
mykola.vaskiv@knu.ua

«Енергія міфу — це, можна сказати, те, що живить сучасну літературу потужною первісною поезією людського духу, мужності та сподівань. Якщо белетристика є похмурим копіїзмом, заціклює людство на себе, на побут, відчужуючи його від турбот і тривог усього світу, то міф, що включився в реалізм і сам став реальністю життєвідчуття людини, — свіжий вітер, що наповнює вітрила часу й літератури, спрямовуючи їх до безкінечного горизонту пізнання істини та краси», — писав Чингіз Айтматов (1988, с. 232), який і сам у тексті майже кожного твору вмонтовував міфологічні сюжети. Від цього конкретні, ледь не випадкові сьогочасні літературні історії отримували позачасове узагальнення, набували статусу закономірностей розвитку окремих етносів і всього людства.

Зрештою, йдеться не тільки й не стільки про літературу, скільки про повсякденне та трансцендентне буття людини, яка живе сьогоденням, але не забуває звіряти свої кроки, вчинки, думки, почуття із минулим заради визначення, якого ж майбутнього вона хоче й буде всіма силами домогатися. Тому міфологія, героїчний епос — це не лише цікаві, захопливі перекази, джерело для казок, пісень, байок, а й узагальнення багатовікового досвіду в доступній формі, без позірного філософування, який передається наступним і наступним поколінням. Цей досвід можна зігнорувати. А можна засвоїти, щоби потім не набивати собі гупі й не наступати вкотре на одні й ті самі граблі.

Ми, українці, маємо свої багатющі міфологію, фольклор, де вирізняється потужний пласт героїчного епосу. Маємо, але не завжди, на жаль, добре знаємо, тому повинні їх ще засвоювати й засвоювати. Та це не означає, що поки можемо ігнорувати міфологічно-фольклорні надбання інших етносів, тим паче, коли вони поєднують високий гуманістичний загальнолюдський зміст із високоестетичною формою. І це не обов'язково міфологія та фольклор лише європейських народів, бо часто непроминальні цінності пропонують

народи, які навіть не спадають на думку, коли йдеться про можливість запозичення корисного, важливого, естетично довершеного в інших етносів. Наприклад, у киргизів із їх багатющим героїчним народним епосом.

Уже в минулому той період, коли вивчення героїчного епосу в школі чи, тим паче, у вишах обмежувалося «Піснею про Роланда», «Піснею про Нібелунгів» чи «Піснею про Сіда». Значним поступом до розширення героїкоепічної «географії» в 1970-ті роки стало включення в університетські підручники із зарубіжної літератури розділу про сербські юнацькі пісні. Пішли згадки про епоси азійських, африканських народів. Серед них — і про киргизький «Манас» із неодмінною вказівкою, що це найбільший у світі за обсягом твір серед усіх народнопоетичних і писемних. У 1995 році, за активного лобювання Ч. Айтматова, цей монументальний епос потрапив до офіційного календаря ЮНЕСКО.

Так «Манас» поступово все більше входив у загальносвітовий культурно-науковий простір, у європейський і зокрема — в український. Однак знання та зацікавлення киргизьким народним епосом звелось винятково до оповідей про Манаса, його сина Семетєя та внука Сейтека. А виявляється, що й без «Манаса», який постає недосяжною вершиною, киргизький епос заслуговує на увагу всієї світової спільноти. Саме цю думку доносить до українських читачів відомий перекладач киргизьких фольклорних творів Володимир Володимирович Нарозя, який фактично на волонтерських засадах ретранслює їх українською мовою й докладає неймовірних зусиль для видання.

Завдяки його багаторічній перекладацькій праці ми у 2017 році отримали «Сказання про Манаса, Семетєя і Сейтека», надруковане в Бішкеку (видавництво «Турар») «у межах Програми малих грантів на проекти по зміцненню єдності народу та міжетнічних відносин в Киргизькій Республіці» (Байджиєв, 2017, с. 2). Це був сконденсований, доступний для масового читача

поетичний виклад багатотомного «Манаса», тексту якого передувала високофахова передмова Георгія Хлипенка (1938–2019) — етнічного українця, що народився в далекому Киргизстані, протягом усього життя досліджував і пропагував здобутки української літератури та українсько-киргизькі культурні взаємозв'язки.

Через сім років український читач отримав ще одне видання киргизького героїчного епосу — «Ер-Тоштюк» (Ер-Тоштюк, 2024), окремі сюжетні мотиви й персонажі якого перегукуються із творами українських міфів, казок, переказів. Спільними чи спорідненими є й головні ідеї, особливості поетики киргизького та українського, зрештою — усього світового народного героїчного епосу: захист рідної землі та рідного етносу, дружба, всенародна згуртованість, непереможне кохання, єдність людини зі світом природи, передусім — тваринами-соратниками, багатство художньої фантазії... Презентації «Сказання про Манаса, Семетея і Сейтека» та «Ер-Тоштюка» в Києві в роки їх публікації викликали значний резонанс у масмедіа й у наукових колах. Традиційно для перекладів із тюркських мов — значний резонанс, але в дуже вузьких колах. Сподівання на широкі читацькі й дослідницькі кола — поки примарні, на далеку-далеку перспективу, але ми до цього повинні прагнути.

І ось перед нами ще один твір киргизького героїчного епосу в перекладі В. Нарозі українською мовою — «Сказання про мисливця Коджоджаша». Маємо вже «трилогію» епічної спадщини киргизів (сподіваємося, що буде не один іще переклад, навіть не одна трилогія). Про що цей твір? Про вдатного мисливця, слава про якого поширилась на далекі простори («Коджоджаш був смілим, жвавим, / Чорним оком гостро правив, / Пристрасть мав до полювань, / Задля них би все віддав»), про його сватання й одруження з не менш славетною красунею Зулайкою (яка виявилася ще й дуже мудрою порадицею, вірною дружиною, в разі потреби — сміливим воїном і мисливцем), про його популярність серед співвітчизників, бо він забезпечує їх усіх м'ясом («Коджоджаш — заступник наш», «Годувальник — Коджоджаш»), про спритність і сміливість, влучність, які в певний момент призводять до самозакоханості.

У погоні за мисливською славою, в азарті знищення диких кіз (киїків) і козенят заради самого знищення, а не задля харчування земляків Коджоджаш не має стриму й готовий убити навіть тотемну козу-матір Сур-ечкі, вигубивши всіх кіз до ноги. Серед киргизів не віталось таке нестримне вбивство, навпаки, спільнота накладала певні жорсткі обмеження на мисливців.

За народним повір'ям, не можна вбивати їх [киїків] понад тисячу. Тисяча перший киїк нібито дає знати про це мисливцеві, встаючи на задні ноги, або ж мисливцеві сняться сни, які

попереджають про небезпеку. Та якщо мисливець не зверне на це уваги, його спостигає кара — він сліпне, глохне, трагічно помирає або, як у поемі «Карагул ботом» стріляє у свою єдину дитину, вважаючи її за киїка. (Баялиева, 1972, с. 18)

Тут ідеться не лише про той золотий період «дитинства» киргизів, як і всіх інших етносів світу, коли вони жили в повній гармонії з довкіллям.

Епос «Коджоджаш» і доволі актуальна для сучасного життя концепція, що впливає з нього, переконливо свідчить про те, як здавна народна свідомість звертає прискіпливу увагу на осмислення стосунків «людина — природа». Така властивість притаманна для колективних уявлень і фольклорної творчості всіх, без винятку, народів світу. (Ібраимов, 2018, с. 78)

Багато важили суто утилітарні чинники.

Необхідно було постійно утримувати в достатній кількості популяцію кіз та інших тварин, які становили основу кормової бази для киргизів, бо ті не могли займатися в горах землеробством — лише здобувати собі їжу переважно на полюванні. «До прикладу, з регіонів, де мисливці безжально знищували всю здобич, цілі популяції тварин тікали в інші регіони, а окремі види просто щезали. Як згадують про це зараз науковці, все це стало причиною першої економічної кризи в житті первісних племен» (Ібраимов, 2018, с. 77). Тому «для давнього мисливця тварини були й необхідною для існування здобиччю, й друзями, й ворогами» (Ібраимов, 2018, с. 59). Для примирення людей, які мусять харчуватись, і тварин, які стають безневинними жертвами такої людської потреби, у скотарів навіть виробилась певна «сакральна формула, яку незмінно промовляє киргиз при забої худоби: <...> “Злидні напали на мене й на тебе. Я не маю їжі, ти не маєш провину. Пробач, любя особа!”» (Ібраимов, 2018, с. 82). Від промовляння цієї формули, видається, тварині-жертві легше не стане, хоча хтозна... А от для тих киргизів, які з потреби, а не забаганки забивають тварину, які від покоління до покоління передають таке заклинання, дуже важливо вкотре закарбовувати собі й іншим думку, що не можна безпричинно або з вигаданих міркувань знищувати живу істоту.

Заради власної слави й мисливського азарту Коджоджаш руйнує споконвічний консенсус між людиною та природою. Він без обмежень починає вбивати не лише цапів і кіз, а й козенят, які можуть дати мізерну кількість м'яса й ніколи не виростуть до кондиційних розмірів, а головне — не дадуть потомства, відтворення кіз перерветься («Козенят всіх, що побачив, / До останку постріляв!»; «Тридцять козликів — убив, / Сорок кізочок — убив — / Цим погубу запустив, / Перед Вишнім завинив»).

Ч. Айтматов часто звертався до епосу про Кодждождаша, вважаючи, що в ньому заховані дуже важливі для киргизів істини. Як і кожен етнос, киргизи отримали свої, «Богом дані», землі.

Ми живемо в горах і серед гір у долинах... <...>
Це наша батьківська земля — Ала-Тоо, колиска киргизького народу. Тут визначено нам історією місце в світі, тут наші предки відстояли в суворій боротьбі за існування й у війнах, відбиваючи чужоземні навали, свій життєвий простір... (Айтматов, 1988, с. 194–195)

Треба берегти свій рідний дім, аби передати його цілісним, у всій первозданній красі та в багатстві, своїм нащадкам.

Киргизький фольклор дуже насичений тваринним світом, бо це фольклор скотарів. І поруч із героєм — обов'язково його кінь. <...>
Є в нас дивовижний, дуже давній епос «Кодждождаш», який походить із тих часів, коли людина й природа, тваринний світ ще не були розчленовані, не були розділені. <...> Ще в давнину людина застерігала себе від нерозумного ставлення до природи, й зокрема винищення тварин, навіть заради своїх життєвих потреб. (Айтматов, 1988, с. 305)

Значно гірше, коли людина егоїстично й самозакохано руйнує довкілля не заради потреби, а нерозумного звеличення себе, зверхнього ставлення до всього, що її оточує.

В епосі про Кодждождаша мисливець переходить такі популярні зараз «червоні лінії», він чинить святотатство. Однак він також оспівується як народний герой, захисник і провідник співвітчизників. Кодждождаш прагне підтверджувати своє мисливське реноме, як він собі його уявляв, усе множачи і множачи вбивства тварин. Знищивши рід Сур-ечкі, він заповзався також звести зі світу й цю священну козу. Починається двобій, у якому перемогу здобуває тварина: вона зманює мисливця на таку скелю, звідки він уже не може зійти. Високий естетичний і духовно-аксіологічний потенціал епосу зростає нерозв'язною трагічністю фіналу (на цьому наголошував Мухтар Шаханов у діалогах із Чингізом Айтматовим: «Притча про Кожажаша — це найвищий ступінь страждання. Людина оцінює ситуацію з різних точок зору, по-різному розуміє її, але єдиний шлях до розуміння лежить через трагедію» (Айтматов, Шаханов, 2016, с. 263)) життя Кодждождаша: він приречений стовбичити на скелі до моменту неминучої смерті, переосмислюючи свої нерозумні вчинки, які виправити вже не може. Лихо в тому, що й не хоче їх виправляти.

Кодждождаш є вірним сином свого народу, у народних устах він оспівується як захисник співвітчизників і рідної землі, який повністю віддається такому служінню: «Чи ж то жити із

народом: / В спокою, в достатку жить? / Жить з народом треба гордо, / Для народу треба жить!» (саме ці рядки перекладач В. Нарозя взяв за один із епіграфів до «Сказання про мисливця Кодждождаша»). І для мисливця, скотаря-кочівника не однаково, де скласти свою голову, — померти потрібно на землі предків, у родинному й родовому колі. Таких переконань, що цікаво, дотримується й цап Алабаш, «чоловік» Сур-ечкі, що ставить світ людей і світ диких кіз на один рівень.

Рідну землю гріх лишати,
Мала б ти, нещасна, знати!
Хто Вітчизну покидає,
Той безбатченком блукає,
Не знаходить, а втрачає. <...>
А як прийдуть нас вбивати —
В ріднім краї помремо!
Чи в чужій землі лежати,
Чи в своїй — не все одно!

Невипадково Молдождаш, син Кодждождаша, коли вирушає помститися за смерть батька, першим завданням ставить собі знайти його прах і перепоховати на родовій землі. Проте свої нічим не виправдані вбивства диких тварин Кодждождаш не вважає злочинами. Навпаки, він (як і оповідачі-манасчи) до останнього подиху переконаний, що треба незламно дотримуватись мисливського кодексу честі («Хоч мисливця шлях суворий, / Та не зійде з нього він»).

Молдождаш виявляється ще вправнішим мисливцем, аніж Кодждождаш. Він звершує те, чого не зумів зробити батько, — загання та голіруч ловить Сур-ечкі. Але не вбиває її, як і не знищує без потреби інших тварин. До того ж між Молдождашем і Сур-ечкі, між світом людей і світом тварин настає повне примирення, родичання — молодий мисливець одружується із донькою священної кози, яка перетворюється в дівчину-красуню. Дика коза стає тотемною твариною для нащадків Молдождаша в момент переходу від матриархату Сур-ечкі до патріархату скотарсько-мисливського буття киргизів.

Коли виходить друком перекладна книга, завжди постає запитання про актуальність такої ретрансляції саме цією мовою й саме зараз. Уже йшлося про те, що міфологія, героїчний епос і їх переклади завжди актуальні, бо через події певного часу йдеться про позачасові етнічні цінності, які тісно корелюють із загальнолюдськими. «Зростає роль фольклорно-міфологічної архаїки як етнічного субстрату, як основи етнокультурної стійкості народу в ускладненому світі сучасної цивілізації. На цьому тлі професійна творчість намагається проникнути в його семантику, соціальну природу, осмислити й відтворити не лише етнічну, а й філософсько-естетичну субстанцію» (Ібраїмов, 2018, с. 69). Масмедіа, культура повинні донести високогуманістичний зміст міфологічних і фольклорних творів, сконденсований

у них досвід десятків, сотень поколінь до всіх нових і нових генерацій.

Передусім ідеться, безперечно, про те, що зараз прийнято називати екологічною проблематикою, зокрема і про духовну екологію. У давні часи етноси шукали й, головне, досягали гармонії співіснування з довкіллям:

Давня ідеологія намагалася заглушити в людині небезпечні для інтересів общини біологічні інстинкти й загнуждати своєкорисливий егоїзм, інакше кажучи, намагалася гармонізувати взаємини між індивідом і соціумом, суспільством і природою. Таке актуальне значення концепції людини та природи в предків. <...> Апофеозом цієї концепції, випрацьованої віковичним досвідом соціально-історичного розвитку киргизького народу, можна було би назвати поему «Карагул ботом» і епос «Коджджаш». (Ібраїмов, 2018, с. 77)

Потім людство втратило цю гармонію.

Утратило через власну недосконалість і прагнення вилагатися із природи, вивищитися над нею. Людина відчуває злочинність такого протистояння із природою, а сьогодні стала нагальною необхідність збереження довкілля, органічного співіснування з ним:

Сама вона (людина. — М. В.) стихія мисляча, що намагається згадати, як здається, з тугою той час, коли розуміла мову птахів і звірів, убачаючи в них не «здобич», а «братів наших менших»? / Я не закликаю до вегетаріанства. Я проти нелюдності, яка стала нормою, виправдовує винищення всього живого на догоду нашому череву. (Айтматов, Шаханов, 2016, с. 270)

Але є таки й те, що робить «Сказання про мисливця Коджджаша» дуже важливим для українців часів широкомасштабного вторгнення росії до України. Уже йшлося про високий патріотичний пафос цього твору. Захист своїх співвітчизників, своєї рідної землі, любов до всього рідного, яка спонукає жертвувати собою заради всього найдорожчого, — це те, що єднає епос про Коджджаша й Молдоджаша як із українським героїчним епосом, так і з сучасним світобаченням українців, коли «Слава Україні!» й «Героям слава!», коли «Україна — понад усе!» Сміливість, завзяття, спритність, міць і влучність батька й сина мали вартість тільки у служінні землякам і Вітчизні, а не заради власного самовдоволення.

Жанрове визначення «героїчний епос» указує на те, що у творі є герой чи герої. Такими героями є Коджджаш і Молдоджаш. Героїзм їх частково полягає в їхній мисливській вправності, виняткових особистих здібностях і вміннях. Та в «Сказанні про мисливця Коджджаша» прямо й чітко наголошується на тому, що героїзм двох головних

персонажів, батька й сина, полягає в саможертвувальному служінні громаді, в захисті рідної землі, у їх прагненні як провідників зробити все можливе для добробуту й щасливого життя співвітчизників. Епос має ідилічне завершення, коли рід Коджджаша й рід Сур-ечкі від ворожнечі переходять до родинного єднання в шлюбі Молдоджаша й доньки Сірої кози. Набагато важливіше те, що

Був знедоленим весь люд,
Невдоволеним був люд,
А свою відчувши силу —
Задоволеним став люд.

Другий потужний актуальний аспект сучасного прочитання «Сказання про мисливця Коджджаша» — в його гуманістичному пафосі поваги до кожної живої істоти, визнання її неперебутньої цінності, й стосується це передусім людини. Ч. Айтматов неодноразово звертався у своїх творах до саме цього героїчного епосу, трансформував його мотиви в текстах повістей і романів, експериментував із їх продовженням чи варіантами. У «Прощай, Гульсарі!» історія Коджджаша синтезувалася з епосом «Карагул ботом», аби довести: знищення, нічим не виправдане «вбивство» природи, тварини призводить до вбивства свого майбутнього, не абстрактного, а цілком конкретного майбутнього — власного сина.

Співзвучною із міфологічною Сур-ечкі постає Рогата Мати-Олениця в «Білому пароплаві (Після казки)». В образі хлопчика

сходяться початки й кінці того велетенського світу, втіленням яких є в повісті поетичний міф-сказання про Рогату Матір-Оленицю, що розповідає про трагічну історію народу. <...> Історія Рогатої Матері-Олениці якоюсь мірою повторюється в теперішньому житті народу. І стане зрозуміло, що вміщені в легенді заповітні традиції та звичаї предків із часом усе більше й більше забуваються, перетворюючись на очак сучасних людей у щось штибу нікчемних наївних казок для малюків. (Ібраїмов, 2018, с. 74)

Зв'язок часів і поколінь, ідилічне співбуття людини й довкілля знищує Орозкул (одне із тлумачень цього імені — «Раб росіян», яке старанно оминали згадувати в радянські часи, а часто й зараз, проте киргизька інтелігенція завжди про нього пам'ятала в глибинах свідомості), по-браконьєрськи вбиваючи самку оленя, яку хлопчик сприймав за оту казкову Рогату Матір-Оленицю, виводячи від неї власний рід і знаючи на зубок не менше семи поколінь своїх предків. Утративши віру хоч би в щось хороше в людях, хлопчик гине у хвилях Іссик-Куля. Рід обривається.

Про невинувдане знищення неймовірної кількості тварин як жадливий злочин проти людності

йдеться в романі «Плаха», коли відтворюється жорстоке вбивство беззахисних сайгаків заради латання продовольчих дір у Радянському Союзі, порятунку який від розпаду вже було неможливо. Це вбивство не було вигадкою письменника, воно мало реально основу: «у Торгайській області в 1988 році загинуло біля мільйонів сайгаків» (Айтматов, Шаханов, 2016, с. 268). Та йдеться у «Пласі» також про інше — про ставлення людини до людини. Коли заради задоволення власних тваринних інстинктів і бажань, у прагненні втримати владу людиці від партійних керівників, викладачів духовної семінарії до напівкримінальників і кримінальників Обер-Кандалова, Мішаша, Аборигена-Узюкбая готові були вбити не лише тисячі тварин, а й людину.

І ось тут Чингіз Айтматов розширює суто екологічне тлумачення «Сказання про мисливця Коджоджаша», кажучи про будь-яку живу істоту, маючи на увазі й людину, чи передусім людину, часто не називаючи її прямо: «Найголовніше — виховати в людях співчутливе, добре ставлення до всього живого, бажання допомогти йому та змінити ситуацію на краще» (Айтматов, Шаханов, 2016, с. 263). «Головна помилка людства, видається, полягає в повному ігноруванні почуттів і відчуттів, притаманних для інших представників живої природи» (Айтматов, Шаханов, 2016, с. 268). Але зрештою письменник ставить людину понад усі інші цінності, й робить він це в радянські часи, коли була небезпека наразитися на звинувачення в «абстрактному гуманізмі», бо вбивства на розв'язаних Союзом війнах уважалися виправданими й навіть потрібними.

Ч. Айтматов заявив: «Ми стверджуємо, що людське життя має абсолютну цінність» (Айтматов, 1988, с. 136). Таке гуманістичне розширення інтерпретації епосу про Коджоджаша, яке заховане глибоко поміж рядками, подає не лише класик киргизької та світової літератури. Ця думка прямо постулюється в знятому за мотивами епосу про Коджоджаша художньому фільмі «Нащадок Білого Барса» (1984), коли чітко звучить: навіть за нагальної потреби не можна бездумно зазіхати на життя тварини, тим паче — на життя іншої людини. Про це нібито не йдеться прямо у віршах «Сказання про мисливця Коджоджаша», але загальний дух епосу просякнутий цією думкою, бо мисливці добувають м'ясо тварин заради порятунку людей від голодної смерті, заради їхнього життя.

На тлі цього злочинами проти людства та злочинами проти природи, її споконвічних законів постають вчинки тих, хто розв'язав і провадить злочинну війну проти іншого народу лише заради знищення цього народу, у порушення всіх норм писаного міжнародного права й неписаного звичаєвого права, загальнолюдських устоїв гуманізму. І нема виправдання таким паліям війни, рано чи пізно вони приречені в пустельній самоті очікувати на невідворотну розплату за свої злочини проти людяності.

У XXI столітті, у роки жорстокої безпричинної агресії «зростає роль фольклорно-міфологічної архаїки як етнічного субстрату, як основи етнокультурної стійкості народу в ускладненому світі сучасної цивілізації. На цьому тлі професійна творчість намагається проникнути в його семантику, соціальну природу, осмислити й відтворити не лише етнічну, а й філософсько-естетичну субстанцію» (Ібраїмов, 2018, с. 310). Ч. Айтматов закликав:

Людство в моральному вимірі не встигає за тими досягненнями, які воно створює за допомогою розуму й рук своїх, надзвичайно важливо, аби література й мистецтво своїми засобами справляли максимальний вплив на людину, сказали їй, що немає таких переконань, мети й завдань, ціна для яких — життя людства. (Айтматов, 1988, с. 310)

Можливо, таке прагнення письменника видається волюнтаризмом у пустелі. Але «Сказання про мисливця Коджоджаша» має неймовірно потужний гуманістичний потенціал у захисті «життя людства», тому є сподівання, що хай лише невелика частка читачів, зокрема й українських, а таки переймуться його загальнолюдським звучанням, запозичить ідеї екзотичного нібито далекого киргизького твору й киргизького народу, які насправді є такими близькими для кожного мешканця планети Земля.

За можливість читати «Сказання про мисливця Коджоджаша», переживати за долю Коджоджаша й Молдоджаша, Сірої кози Сур-ечки та її роду, за сучасність і майбутність киргизів, інших народів світу, усього людства ще раз висловлюю вдячність Володимирові Володимировичу Нарозі за натхненний і високофаховий переклад твору.

Покликання

- Айтматов, Ч. (1988). *Статьи, выступления, диалоги, интервью*. Издательство Агентства печати «Новости».
- Айтматов, Ч., & Шаханов, М. (2016). *Исповедь на исходе века (Плач охотника над пропастью)*. Келешек.
- Байджиєв, М. (2017). *Сказання про Манаса, Семетея і Сейтека / переклад українською мовою Володимира Нарозі і Миколи Бондаренка*. Турар.
- Баялиева, Т. (1972). *Доисламские верования и их пережитки у киргизов*. Илим.
- Ер-Тоштюк (киргизский народный эпос) (2024) / оповідач — манасчі Саякбай Каралаєв, переклад українською мовою Володимира Нарозі; передмова М. Васюків. ПП «АВІАЗ».
- Ібраїмов, К. (2018). *Чингиз Айтматов как мифотворец — мудрец века*. Турар.

References (translated and transliterated)

- Aytmatov, Ch. (1988). *Stati, vystupleniya, dialogi, intervyyu* [Articles, speeches, dialogues, interviews]. Izdatelstvo Agentstva pechati "Novosti".
- Aytmatov, Ch., & Shakhanov, M. (2016). *Ispoved na iskhode veka (Plach okhotnika nad propastyu)* [Confession at the End of the Century (Lament of the Hunter over the Abyss)]. Keleshek.
- Baidzhyiev, M. (2017). *Skazannia pro Manasa, Semeteia i Seiteka* [The Tale of Manas, Semetey, and Seitek] / Ukrainian translation by Volodymyr Narozya & Mykola Bondarenko. Turar.

Bayalieva, T. (1972). *Doislamskie verovaniya i ikh perezhitki u kirgizov* [Pre-Islamic beliefs and their remnants among the Kyrgyz]. Ilim.
Er-Toshtiuk (kyrgyzskiy narodnyi epos) [Er-Toshtyuk (Kyrgyz folk epic)] (2024) / narrator — manaschi Saiakbai Karalaiev,

Ukrainian translation by Volodymyr Narozya; foreword by M. Vaskiv. PP “AVIAZ”.
Ibraimov, K. (2018). Chingiz Aytmatov kak mifotvorets — mudrets veka [Chinghiz Aytmatov as a myth-maker — the sage of the century]. Turar.

THE LEGEND OF THE HUNTER KOJOJASH Kyrgyz heroic epic

Artistic poetic translation into Ukrainian:

Volodymyr Narozya

Ukrainian Society of the Kyrgyz Republic “Berehynia”, Kyrgyzstan

Scientific commentary:

Mykola Vaskiv

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Переклад та коментар надійшли до редколегії 30.07.2025